

Tomasz Mojsik
CHARISMA I CHARIS (CHARIS/CHARITES)
W ŚWIECIE ANTYCZNYM

I.

Słowo *charisma* (gr. χάρισμα) – rozumiane przede wszystkim jako „dar łaski”¹ – wiodło spokojny i cichy żywot jako termin z zakresu teologii aż do lat dwudziestych XX wieku, gdy Max Weber w pracy *Wirtschaft und Gesellschaft* nadał mu znaczenie: „dar”, „siła przywódcza”, „moc autorytetu”. Jednak nawet Weber nie mógł przewidzieć wyjątkowej kariery tego terminu w dalszych latach XX wieku, gdy zaczęto go używać w odniesieniu do działań przywódców religijnych i politycznych, dyktatorów, szefów wielkich firm czy korporacji, ludzi od marketingu, public relations, ekonomistów, gwiazd kina, telewizji, piosenkarzy, kreatorów mody, a także sportowców.

Jednak to nie koncepcja Webera i jej współczesne wcielenia będą nas tu interesowały, ale prehistoria pojęcia „charyzma”. Mam tu na myśli przede wszystkim pole znaczeniowe słowa *charisma* w antyku, jego etymologię, a także rolę pojęcia *charis* i *Charyt* w kulturze greckiej.

II.

CHARISMA W LITERATURZE ANTYCZNEJ: Pierwsze znane nam użycie terminu *charisma* napotykamy w *Alegoriach praw* Filona, pochodzącego z aleksandryjskiej diaspory żydowskiego filozofa z przełomu er (ok. 20 r. p.n.e. – 40 r. n.e.). Najlepiej jest odnośny passus z III księgi dzieła zacytować *in extenso*:

Znaleźć łaskę (gr. χάριν εὐρεῖν) znaczy nie tylko, jak sądzą niektórzy, podobać się komuś, lecz także to, że sprawiedliwy, badając istotę rzeczy, dokonuje najcenniejszego odkrycia. Stwierdza mianowicie to jedno, że wszystko jest darem boskiej łaski (χάριν ὄντα τοῦ θεοῦ), a nic nie jest podarunkiem stworzenia (χάριν ὄντα τοῦ θεοῦ τὰ σύμπαντα, γενέσεως δὲ οὐδὲν χάρισμα), ponieważ nie posiada niczego, lecz wszystko jest posiadłością Boga, i dlatego rozdzielanie

¹ Łacińskim odpowiednikiem terminu *charis* było słowo *gratia*. Od niego z kolei pochodzi np. angielskie *grace*, *graceful*, *gracious*, *gratification*, *gratuitous*, *Your Grace* (*Wasza Łaskawość*) czy polski rzeczownik *gracja*.

darów łaski jest tylko Jemu właściwe (μόνου τὴν χάριν οἰκεῖον). W każdym razie jeżeli ktoś bada, jaka był przyczyna powstania rzeczy, temu można całkiem słusznie tak odpowiedzieć, że była nią dobroć i łaska Boga (ἀγαθότης καὶ χάρις τοῦ θεοῦ), jaką okazał (ἐχαρίσατο) bliskiemu dla Niego rodzajowi, ponieważ wszystko, co jest na świecie, jak również sam świat, jest darem, dobrodziejstwem i łaską Boga (δωρεὰ γὰρ καὶ εὐεργεσία καὶ χάρισμα θεοῦ τὰ πάντα ὅσα ἐν κόσμῳ καὶ αὐτὸς ὁ κόσμος ἐστὶ)².

Dzięki dodaniu tekstu greckiego w nawiasach widoczne jest jak nasycony jest cytowany passus słowami z rdzeniem *char-*. Napotyamy nie tylko słowo *charisma* (dwukrotnie), ale także *charis* (pięć razy) – tu w znaczeniu *łaska* – od którego ten poprzedni rzeczownik się wywodzi, a także czasownik *charidzomai*. W cytowanym tłumaczeniu widoczny jest pewien problem z dokładnym oddaniem znaczenia słowa *charisma*, bowiem w jednym wypadku Leon Joachimowicz tłumaczy je jako „podarunek”, w innym jako tożsame z *charis* – „łaska”. W tym drugim kontekście *charisma* pojawia się zresztą w otoczeniu słów *dorea* („dary”) i *euergesia* („dobrodziejstwo”), co wskazuje na związek pojęciowy z (łaskawym) obdarowywaniem, wyświadczeniem komuś dobrodziejstw. Całość dość dobitnie wykazuje nie tylko etymologiczny związek *charisma* z *charis*, ale także dalsze pierwotne konotacje rzeczownika *charisma*.

W znaczeniu „dar (bożej) łaski”, które przetrwa aż do czasów Webera w literaturze teologicznej, termin *charisma* jest powszechnie stosowany w tekstach wczesnochrześcijańskich. Pierwszym znanym nam – jednak niekoniecznie pierwszym w ogóle – autorem posługującym się terminem *charisma* w tym znaczeniu jest z pewnością święty Paweł³. Jednym z przykładów może być poniższy passus z 1 Listu do Koryntian (7, 7): „A wolałbym, aby wszyscy ludzie byli tacy, jak ja, lecz każdy ma własny dar łaski od Boga, jeden taki, a drugi inny” (ἀλλὰ ἕκαστος ἴδιον ἔχει χάρισμα ἐκ θεοῦ, ὁ μὲν οὕτως, ὁ δὲ οὕτως)⁴.

² Filon, *Alegorie praw* III 78; tekst grecki za: *Philonis Alexandrini opera quae supersunt*, vol. 1, wyd. L. Cohn, Berlin 1896 (przedr. 1962); cytowane tłumaczenie polskie: Filon Aleksandryjski, *Pisma*, t. 1, tł. i opr. L. Joachimowicz, Warszawa 1986.

³ Listy świętego Pawła są często uważane – bez żadnych zastrzeżeń – za pierwsze teksty, w których napotyamy takie znaczenie słowa. Por. „The word charisma [plural charismata], originally used by St. Paul in the New Testament (etc.)”. G.L. Scheper, *Charisma*, w: L. Jones (red. nac.), *Encyclopedia of Religion*, vol. 3, Thomson Gale, Farmington Hills 2005, s. 1543.

⁴ Cytuję za: *Biblia to jest Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, Brytyjskie i Zagraniczne Towarzystwo Biblijne, Warszawa 1975. Tekst grecki w: *The Greek New Testament*, wyd. K. Aland i inni, Stuttgart ²1968.

Opracowany przez Geoffreya W. H. Lampego *A Patristic Greek Lexicon*⁵ proponuje następujące podstawowe znaczenia słowa *charisma* dla antycznych tekstów chrześcijańskich:

1. łaska, dar, a szczególnie duchowy dar;
2. Duch święty jako *charisma*;
3. chrzest jako *charisma*;
4. inne sakramenty jako *charisma*, np. eucharystia, kapłaństwo;
5. *charisma* jako uposażenie Kościoła;
6. dar(y) łaski;
7. szczególne dary: wiara, cuda, wiedza o rzeczach niewidzialnych, dar łoż, *theologia* jako dar, ale także (ironicznie?) np. wywary produkowane przez magów⁶.

W takich znaczeniach słowo to funkcjonuje od wczesnego chrześcijaństwa po początki XX wieku.

III.

ETYMOLOGIA: *charis* – **gher*: Od strony językoznawczej warto wskazać na zależność rzeczownika *charisma* od *charis* i związek z indoeuropejskim rdzeniem **gher*. *The American Heritage Dictionary of the English Language*, odwołując się do ustaleń austriackiego językoznawcy Juliusa Pokornego⁷, wskazuje na następującą ewolucję:

gher-2 – “To like”, “want”. Oldest form **her-*, becoming **gher-* in centum languages.

1. Suffixed form **gher-n-*. “yearn”, from Old English *giernan*, *gyrnan*, “to strive”, “desire”, “yearn”, from Germanic **gernjan*.
2. Possibly extended form **ghr-*. a. “greedy”, from Old English *grdig*, “hungry”, “covetous”, “greedy”, from Germanic **grdiga-*, “hungry”, formed from **grduz*, “hunger”; b. “catachresis”, “chresard”, “chrestomathy”, from Greek *khresthai*, “to lack”, “want”, “use”, from *khri*, “it is necessary”.

⁵ *A Patristic Greek Lexicon*, wyd. G.W.H. Lampe, Clarendon Press, Oxford 1961.

⁶ Jeden z tekstów mówi wprost o *ta charismata tou Satana* („darach Szatana”).

⁷ J. Pokorny, *Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch*, Band 1, Tübingen 1959, s. 440 (non vidi).

3. Suffixed zero-grade form *gh-to-. “hortative”; “exhort”, from Latin *hortr*, “to urge on”, “encourage” (< “to cause to strive or desire”).
4. Suffixed zero-grade form *gh-i-. *charisma*; “Eucharist”, from Greek *kharis*, “grace”, “favor”.
5. Suffixed zero-grade form *gh-yo-. “chervil”, from Greek *khairain*, “to rejoice”, “delight in”⁸.

Pole znaczeniowe słów wywodzących się od rdzenia *gher jest, jak widać, dość szerokie i obejmuje wiele aspektów działań ludzkich. Pomimo wyraźnych korzyści płynących z tego typu wiedzy językoznawczej filologowie dość często podkreślają, że każda etymologia musi być oceniana w oparciu o przypadki konkretnego użycia słowa. Np. w naszym wypadku można wskazać, że odwołanie do znaczenia „przyjemność”, „pragnienie” jest ważne, ale niewystarczające dla wyjaśnienia znaczenia pola semantycznego rzeczowników *charis/charisma* w kulturze greckiej⁹. Poszczególne użycia danego słowa, kontekst użycia – nie tylko gramatyczny (np. przysłówkowe użycie terminu *charis*) i literacki, ale także społeczny – generują bowiem miriady nowych znaczeń, które zazwyczaj nieodwracalnie zmieniają wartość przynależną słowu w punkcie wyjścia. Ponadto, im większa jest produkcja literacka i im liczniejsze są konteksty komunikacyjne, tym więcej potencjalnych zmian może zaistnieć. I jedno, i drugie jest niebywale wręcz charakterystyczne właśnie dla świata greckich *poiesi*.

Poniżej zajmę się tylko punktem 4 analizy etymologicznej Juliusa Pokornego, czyli znaczeniem greckiego rzeczownika *charis*, a w związku z tym także Charyt jako bogiń¹⁰ – i związków tego terminu z *charisma*.

⁸*The American Heritage® Dictionary of the English Language*, 42000, <http://www.bartleby.com/61/roots/IE161.html>, stan na 22.11.2007, s.v. *gher.

⁹B. MacLachlan, *The Age of Grace: Charis in early Greek Poetry*, Princeton 1993, s. 4.

¹⁰O personifikacjach w kulturze greckiej por. *Personification in the Greek World from Antiquity to Byzantium*, red. E. Stafford, J. Herrin, Aldershot 2005; E. Stafford, *Worshipping Virues: Personification and the divine in ancient Greece*, London 2000. Poza pracą B. MacLachlan o *charis* i Charytach por. m.in. T. Zieliński, *Charis and Charites*, “Classical Quarterly”, 18 (1924) 158-163; K. Deichgräber, *Charis und Chariten. Grazie und Grazien, München* 1971; A. Lo Schiavo, *Charites: Il segno della distinzione*, Napoli 1993; M. Rocchi, *Contributi allo Studio delle Charites I-II*, “Studi Classice” (1979, 1980), 5-16; 19-28; E. Schwarzenberg, *Die Grazien*, Bonn 1966.

IV.

CHARYTY I CHARIS: Po raz pierwszy spotykamy boginie w *Iliadzie* (XIV 267-276), gdzie Hera obiecuje Hypnosowi jedną z nich – Pasiteję – w zamian za pomoc w uspieniu Dzeusa. W innym miejscu (XVIII 382-383) mowa jest z kolei o żonie Hefajstosa o imieniu Charis, co zapewne oznacza, że istniało co najmniej kilka tradycji dotyczących liczby i imion Charyt.

Z kolei u Hezjoda pojawiają się trzy Charyty, które są potomstwem Dzeusa i córki Okeanosa: Eurynome (*Theogonia* 907-911):

*Eurynome mu trzy Charyty o pięknych policzkach,
córka Okeanosa, dziewczyna przecudna, zrodziła:
Eufrosyne, Aglaję, a także Thalię uroczą;
im to spod powiek miłość się sączy, kiedy popatrzą,
członki rozprzegająca, bo cudnie spod brwi spoglądają*¹¹.

Ich imiona są oczywiście, jak często u Hezjoda, znaczące: Aglaja to „Ozdoba?”, „Błyszcząca”¹², Eufrosyne „Radość”, a Thalia „Rozkwit”. Wedle autora *Theogonii* mieszkają one na Olimpie w pobliżu domostw Himerosa („Pożądanie”) i Muz (*Theogonia* 63-64), a poza tym biorą udział w stworzeniu (pierwszej) kobiety – Pandory – której zawieszają na szyi złote naszyjniki (*Prace i dni*, 73-74).

Tak sceny z *Iliady* jak i *Theogonii* wyraźnie wskazują, że już u początku epoki archaicznej są one postrzegane jako uosobienie żeńskiego powabu/czaru i piękna/urody.

Christopher G. Brown wykazał dodatkowo, że w utworach archaicznych i klasycznych¹³ sformułowanie *Charitōn amarygmata* (*blask Charyt*), które pojawia się np. u Safony (frg. 16), odnosi się do (dostrzeganego przez mężczyzn) szczególnego blasku w oczach dziewcząt wskazującego na gotowość do zamążpójścia¹⁴. W interesujący sposób ideę wyraża fragment przemowy Danaosa do córek w *Błagalicach* Ajschylosa (993-997, tł. S. Srebrny):

¹¹ Cytuję za: Hezjod, *Narodziny bogów (Theogonia), Prace i Dni, Tarcza*, tł. i opr. J. Łanowski, Warszawa 1999.

¹² Co do związków Charyt ze światłem por. Antimachos, frg. 95.

¹³ W epigramach hellenistycznych dość często pojawia się sformułowanie *partheniai Charites* (dosł. „dziewicze Charyty”), które dodatkowo wskazuje na związki Charyt i *charis* z przekraczaniem progu dojrzałości przez dziewczęta (*nymphaí*).

¹⁴ C.G. Brown, *Anactoria and the “Chariton amarygmata”*: *Sappho fr. 16.18 Voigt*, “Quaderni Urbinati di Cultura Classica”, 2 (1989) 7-15. Por. też A. Szastyńska-Siemion, *Charis i Charyty*

CHARYZMA

JEJ FUNKCJA W ŻYCIU RELIGIJNYM, POLITYCZNYM I SPOŁECZNYM

*Gdy jabłko spaść gotowe, wszem ogłasza o tym
Kipyra – i plon wdzięczny każe zbierać rządcom.
W rozkwitłą pełnią krasy urodę dziewczęcą
każdy, kto jeno przejdzie, wnet oczu wabnymi
godzi strzały, rozkosznej uległy tęsknocie.*

Wiązany z Charytami blask zanika wraz z utratą dziewictwa i małżeństwem, a najpóźniej wraz z urodzeniem pierwszego dziecka. Nie posiadają go natomiast dziewczynki przed okresem dojrzewania – Safona pisze o swojej córce jako *acharis* (frg. 49) nie ze względu na braki w urodzie, ale niedostatek powabu wynikły z wieku dziecka.

Jednak rola Charyt nie ogranicza się do rozświetlania wewnętrznego dziewic i rażenia mężczyzn strzałami ich spojrzeń. Niewątpliwie boginie pełniły także inne funkcje – o czym świadczy między innymi krótki utwór Pindara (*Oda Olimpijska* 14) na zwycięstwo Asopichosa z Orchomenos w biegu chłopców:

*Kefizosu wód panie,
Mieszkancki kraju pięknych koni,
Orchomenosu sławnego władczyni rozgłośne,
Charyty, prastarych patronki Minyów,
Słyszcie mnie, was przyzywam!
Z wami się ludziom wszystko radosne staje i słodkie,
Jeśli to mądry, jeśli szlachetny, jeśli mąż wstawiony.
Bez świętych Charyt
Bogowie chórom nie przewodzą, ni ucztom.
One kierują wszystkim, co w niebie, siedząc na tronach
Przy Apollinie Pytyckim złotoukim,
Olimpijskiego ojca czci wiecznej oddane.*

*Pani Aglajo,
I ty, miłośnico pieśni, Eufrozyno,
Najmożniejszego z bogów córki,
Słuchajcie teraz!
Ty także, śpiewu kochanko, Talejo,*

w *liryce greckiej*, "Classica Wratislaviensia", 18 (1995) 23-30; A. Szastyńska-Siemion, *Ogród Charyt i orka Muz*, w: *Cognoscere Causas. Człowiek a natura w cywilizacji starożytnej Grecji i Rzymu*, red. Z. Głombiowska, Gdańsk 1998, s. 50-58. Dziewczęce spojrzenie jest też łączone

*Patrząc na orszak spokojnie kroczący w miłym szczęściu!
Przybyłem głosić w pieśni chwałę Asopicha melodią lidyjską,
Bo kraj Minywów zwycięzcą olimpijskim - dzięki tobie.
Idź teraz, Echo, do czarnych domu Persefony ścian,
Do ojca jego, Kleodamosa, z wieściami o tej chwale:
Ujrzysz go - powiedz, że w Pizy dolinach sławodajnych
Syna włos młody głosił zwycięstwem igrzysk bogini uwieńczyła¹⁵.*

W utworze Pindara funkcja Charyt dotyka całego kompleksu znaczeń związanych z pojęciem *charis*¹⁶. Zwłaszcza następujące dwa zdania muszą budzić zastanowienie:

*Z wami się ludziom wszystko radosne staje i słodkie,
Jeśli to mądry, jeśli szlachetny, jeśli mąż wstawiony.
Bez świętych Charyt
Bogowie chóróm nie przewodzą, ni ucztom.
One kierują wszystkim, co w niebie (podkr. T.M.).*

Jak się zdaje w dużym stopniu chodzi tu o związek bogiń z tym, co stosowne, właściwe, uzyskane w odpowiednim czasie, a zatem *kata kosmon*. Zaznaczenie tak przemożnej roli Charyt wynika w tym utworze z pewnością także z wagi ich kultu w Orchomenos – *polis*, z której pochodził Asopichos. Jednak nie mamy tu do czynienia jedynie z lokalnym zestawem skojarzeń wynikłym ze związków społeczno-religijnych.

Jak wykazała Bonnie MacLachlan w swej pracy *The Age of Grace: Charis in early Greek Poetry*¹⁷, *charis* nie ograniczała się do sfery dziewczęco-kobiecego powabu, lecz była związana również z innymi sferami działania ludzkiego.

w kulturze greckiej z *aidos* („wstydem”), który zanika wraz z utratą dziewictwa i małżeństwem.

¹⁵ Cytuję za: Pindar, *Ody zwycięskie*, tł. i opr. M. Brożek, Kraków 1987. Co do samej 14 ody (w świecie greckim zwanej *epinikionem*, czyli pieśnią na zwycięstwo/*nike*) to warto dodać, że część badaczy sądzi, że cytowana tu pieśń jest niepełna i że brak części wersów w zakończeniu utworu. Por. także B. MacLachlan, *The Age of Grace*, s. 41-55 i 87-123.

¹⁶ Znaczenia słowa *charis* wedle *Słownika grecko-polskiego* O. Jurewicza (t. 1-2, Warszawa 2000-2001): „wdzięk”, „powab”; „wdzięk cielesny”, „urok”, „uroda”; „chwała”, „sława”; „łaska”. „uprzejmość”, „przychyłość”, „życzliwość”, „powodzenie”, „stronniczość”, „wzgląd”; „wdzięczność”; „wpływ”, „życzliwy wzgląd”; „czar miłosny”, „napój miłosny”; „łaska wyświadczona lub doznana”, „dobrodziejstwo”, „wynagrodzenie”, „przysługa”; „rozkosz miłosna”; „przyjemność”, „zadowolenie”, „radość”, „rozkosz”, „uciecha”; „cześć”, „uszanowanie”; „ofiara dziękczynna”; biernik l. poj. w znaczeniu przysłówkowym: „na czyjaś korzyść”, „dla czyjejś, jakiejś przyjemności”, „ze względu na kogoś, coś, dla, zgodnie z” etc. Jak widać w polu znaczeniowym słowa *charis* kryje się już w zasadzie wszystko to, co znajdziemy później w pochodzącym od niego terminie *charisma*.

¹⁷ B. MacLachlan, *The Age of Grace*, s. 3-12.

Np. żołnierze przyczyniali *charis* dowódcy na polu bitwy, ale zarazem oczekiwali, że ją zdobędą, gdy będą dzielnie walczyć. *Charis* mogła być ozdobą właściwego/stosownego zachowania i mowy, była również ozdobą szlachectwa. O ile w poezji miłosnej *charis* gościła w oczach, lub na włosach osoby ukochanej, to w eposie *charis* była ukoronowaniem chwały związanej ze zwycięstwem i jego celebracją w pieśni. Zakwestionowanie czyichś praw do stosownej *charis* – jako nagrody, odpłaty – mogło być powodem rozpadu społeczności. Jeden z *passusów* w *Iliadzie* dowodzi, że powodem wycofania się przez Achilleusa z walk – co mogło doprowadzić ostatecznie do klęski Achajów – był brak stosownej *charis* ze strony innych członków wyprawy:

*Jaka nagroda (gr. charis) dla tego,
Kto bez spoczynku, bez przerwy bił się z licznymi wrogami,
Gdy los w tej samej ma cenie i tchórza, i bohatera (Iliada IX 316,
tł. K. Jeżewska).*

Podobnie jest w *epinikionie* – np. takim, jak ten ku czci Asopichosa – gdzie zwycięski zawodnik uzyskiwał *charis* nieśmiertelnej sławy w zamian za chwałę, którą przynosił miastu. Z drugiej strony *charis* tkwiła także w tym, co piękne – w samej poezji, w zwycięstwie.

Niewątpliwie *charis* objawiała się w sieci wzajemnych darów cementujących więzy między jednostką wybitną – np. zwycięzcą – i społecznością, ale także między zwycięzcą i poetą, a nawet między ludźmi i bogami. *Charis* jest też wyraźnie obecna w szczytowych momentach życia ludzkiego, a śmierć wiąże się z jej zanikiem i utratą (niemożność dalszej wymiany). O jej braku w okresie niedojrzałości społecznej mówiliśmy już wcześniej.

Charis nie była więc też w zasadzie czymś prywatnym. Pociągała wszak za sobą radość wynikłą z wzajemności, a poprzez doświadczenie przyjemności płynącej z wzajemności wiązała ze sobą ludzi¹⁸. Można ją także opisać jako doświadczenie natury psychologicznej: jako gotowość do reakcji na przyjemność osobistej i społecznej natury¹⁹. Oczywiście we wszystkich tych przypadkach chodzi o przyjemność szczególnego rodzaju, bowiem gdyby istota

¹⁸ Ta wzajemność wiąże się tutaj zarówno z utrzymaniem spójności wspólnoty, jak i z zaznaczeniem granic między poszczególnymi jednostkami czy grupami w jej obrębie. Por. uwagi L. Kurke (*The Traffic in Praise*, London 1991) o społecznych funkcjach epinikiów Pindara.

¹⁹ Związki społeczne stworzone przez *charis* ukazywały też słabość ludzkiej kondycji leżącą w podatności na zranienia-zdarzenia związane z *charis*, sprowokowane np. przez piękno moralnej czy estetycznej natury miały efekt rozbijający, bowiem wystawiały osobę na akt odmowy, odrzucenia w momencie przełomienia granic „ja”. Por. B. MacLachlan, *The Age of Grace*, s. 11.

doświadczenia leżała w samej przyjemności, to *charis* mogłaby zostać zastąpiona przez takie pojęcia jak *hedone* czy *chara*, z czym się raczej nie spotykamy.

Część znaczeń generowanych przez rzeczownik *charis* czy literackie personifikacje tego pojęcia napotykałyśmy także w sferze kultowej. Boginie były wiązane z płodnością i wegetacją, rzekami²⁰, ale także z porządkiem społecznym i stąd były na przykład opiekunkami istot młodych, małżeństwa²¹, leczenia /uzdrowiania²², a później także korzyści płynących z istnienia polis-wspólnoty obywateli.

W beockim Orchomenos, z którego pochodził opisany w odzie olimpijskiej 14 Asopichos, ich kult – były tam czczone pod postacią spadłych z nieba kamieni (meteorytów?) – był wyjątkowo dawny. Jego wprowadzenie przypisywano Eteoklesowi, synowi Kefizosa²³. Na lokalnym świącie zwanym *Charitesia* urządzano zawody muzyczne a także nocne tańce. Kult Charyt spotykamy również w Sparcie, Atenach, na Paros, Tazos, w Elidzie czy Arkadii. Na agorze ateńskiej istniał od IV wieku ołtarz Demosu („Ludu” w znaczeniu: wszystkich obywateli) i Charyt²⁴, co wyraźnie wskazuje na konotacje społeczne bogiń. Podobnie należy interpretować obecność Charyt w przysiędze ateńskich efebów - chłopców na drodze do dojrzałości społeczno-politycznej²⁵.

Społeczne związki kultu, zwłaszcza w kontekście wzajemności, chyba najlepiej wyraża *Arystoteles* w *Etyce Nikomachejskiej* (1133a): „Proporcjonalna bowiem odpłata jest warunkiem utrzymywania się wspólnoty państwowej. (...)

²⁰ Por. np. Kallimach, frg. 740, Plutarch, *Moralia*, 301 A-C; por. także B. MacLachlan, *The Age of Grace*, s. 46.

²¹ W Atenach miały być, wraz z Herą i Afrodytą, nazywane *gameliai*, od *gamos* („zaślubiny”, „małżeństwo”); na świącie Apaturiów miały otrzymywać ofiarę od efebów. Por. *Etymologicum Magnum* s.v. *Gamelia*. Boginie pojawiają się także na wazie Fracois na weselu Pelopsa i Tetydy, a także na weselu Kadmosa i Harmonii.

²² Pojawiają się wraz z Asklepiosem w Epidauros na reliefach wotywnych, a jedna z Charyt jest tam nazwana *Auksesia*.

²³ Por. Pauzaniusz IX 35, 1-2: „Beoci twierdzą, że Eteokles był pierwszym człowiekiem, który składał ofiary charytom. Są również przekonani, że ustanowił on kult trzech charyt, nie pamiętają jednak, jakie nadał im imiona. Lacedemończycy natomiast utrzymują, że były tylko dwie charyty i że ich kult ustanowił Lacedemon, syn Tajgete, i nazwał je Kleta i Faenna. Są to odpowiednie dla Charyt imiona, podobnie jak nadane im przez Ateńczyków, którzy od dawien dawna czczą je jako Aukso [tj. Wzrost] i Hegemone [tj. Przewodniczka]. Karpo [tj. Przynosząca Owoce] nie jest bowiem imieniem charyty, lecz hory [tj. pory roku]. Drugą horę czczą Ateńczycy razem z Pandrossos i nazywają Tallo [tj. Kwitnącą]” (cyt. za: Pauzaniusz, *Wędrowki po Helladzie*, t. 3, tł. J. Niemirska-Pliszczyńska (ks. VIII), H. Podbielski (ks. IX, X), opr. H. Podbielski, Wrocław 1989).

²⁴ W Atenach były zapewne tylko dwie Charyty i nosiły imiona Aukso i Hegemone. Por. Pauzaniusz IX 35, 2.

²⁵ Por. P. Vidal-Naquet, *Czarny łowca. Formy myśli i formy życia społecznego w świecie greckim*, tł. M. Węcowski i in., Warszawa 2003.

Dlatego wznosi się świątynie Charyt w miejscu bardzo uczęszczanym, aby napominała do odpłaty, gdyż to jest istotą wdzięczności.”

Podsumowując krótką prezentację wyników badań należy podkreślić, że związki między pojęciem *charis*, Charytami jako tworem mitologicznym i kultowym, i koncepcją *charisma* jako „daru łaski boskiej” są wyraźne i wszechobecne. Podobnie jest także w wypadku sakramentu eucharystii rozumianego jako „dziękczynienie”. Niewątpliwie koncepcja daru łaski i wzajemności w relacjach z Bogiem ma swoje odpowiedniki w poszczególnych użyciach rzeczownika *charis* rozumianego najogólniej jako przyjemność społecznej natury z naciskiem położonym na wzajemność relacji. Oczywiście taki opis nie wyczerpuje wszystkich znaczeń słowa, a poza tym sam termin podlega przemianom i już np. w V wieku p.n.e. ważna dla jego wyjaśnienia „wzajemność” jest rozumiana zupełnie inaczej niż w epoce archaicznej²⁶. Niewątpliwie także termin *charisma* nie jest, bo nie może być, całkowicie tożsamy z *charis* i tutaj także w ogromnej części odpowiada za to kontekst społeczno-kulturowy (chrześcijaństwo), w którym pojęcie jest używane.

V.

ZAKOŃCZENIE: Kiedy się przyglądamy różnym zastosowaniom terminu charyzma – w socjologii, antropologii czy psychologii – widoczne są różnice tak w rozumieniu pojęcia, jego zastosowania, jak i w postrzeganiu korzeni zjawiska²⁷. Niektórzy badacze, słusznie zapewne, wskazują, że nie da się zidentyfikować czegoś takiego jak pierwotna, oryginalna *charisma*. Są za to kulturowe tradycje charyzmy i jej wzorce powstałe z określonych konstrukcji społecznych. Każdy z tych wzorców charyzmy wynika z innego światopoglądu, założeń, konstrukcji psychologicznych i socjopolitycznych²⁸.

Co do świata antycznego, to on także zna zachowania i jednostki charyzmatyczne – kult intelektualistów, poetów, władców, dowódców wojskowych etc.²⁹ Choć terminu *charisma* nie używa się w znany nam od czasów Webera sposób,

²⁶ Por. Tukidydes II 40 i B. MacLachlan, *The Age of Grace*, s. 151-160.

²⁷ Por. np. C. Geertz, *Centra, królowie i charyzma. Refleksja o symbolicznej władzy*, w: *idem, Wiedza lokalna*, tł. D. Wolska, Kraków 2005, s. 127-152; G.L. Scheper, *Charisma*, s. 1543-1553.

²⁸ Por. S.J. Tambiah, *The Buddhist Saints of the Forest and the Cult of Amulets: A Study in Charisma, Hagiography, Sectarianism, and Millennial Buddhism*, Cambridge 1984.

²⁹ Por. np. D. Clay, *Archilochos Heros: The Cult of Poets in the Greek Polis*, Cambridge, Harvard University Press 2004.

to nie jest to pierwszy tego typu przypadek; podobnie jest np. z „powieścią” antyczną³⁰.

Jeśli jednak chcielibyśmy za Edwardem Shilsem definiować charyzmę jako „inherent responsiveness in human nature to the idea of order, whether cosmological or social”, to kontekst, w którym funkcjonuje pojęcie *charis*, i w jakim pojawia się kult Charyt w świecie antycznym, może nie wyda się całkiem bez znaczenia dla analizy współczesnych przejawów działań charyzmatycznych³¹.

³⁰ Por. N. Holzberg, *Powieść antyczna*, tł. M. Wójcik, Kraków 2003.

³¹ Cyt. za: G.L. Scheper, *Charisma*, s. 1544. Por. także E. Shils, *Center and Periphery*, Chicago, 1975, Idem, *Charisma, Order and Status*, „*American Sociological Review*”, 30 (1965) 199–213.